

فرهنگ لغات و تعبیرات

(بررسی جنبه‌های ادبی و بلاغی دیوان ظهیرالدین فاریابی)

دکتر علی نجفی

(عضو هیات علمی دانشگاه فرهنگیان همدان)

انتشارات آوای نور

تهران- ۱۳۹۶

شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۲۳۳-۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۴۰۸۴۷۴
عنوان و نام پدیدآور	: فرهنگ لغات و تعبیرات : بررسی جنبه‌های ادبی و بلاغی دیوان ظهیرالدین فارابی/علی نجفی.
مشخصات نشر	: تهران : آوای نور، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	: ۲۱۶ص
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: ظهیر فارابی، طاهرین محمد، -۵۹۸ق . دیوان -- نقد و تفسیر
موضوع	: ظهیر فارابی، طاهرین محمد، -۵۹۸ق . دیوان -- واژه‌نامه
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۶ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: History -- ۱۲th century -- and criticism Persian poetry
رده بندی دیویی	: ۸۱۱/۲۳
رده بندی کنگره	: PIR ۴۹۹۴۴ ۸۱۱۳۹۵/۹۰۸۸۱
سرشناسه	: نجفی، علی، ۱۳۴۴ -
شناسه افزوده	: ظهیر فارابی، طاهرین محمد، -۵۹۸ق . دیوان. شرح
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا

تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید نظری،
پلاک ۹۹، طبقه دوم تلفن: ۶ و ۶۶۹۶۷۳۵۵ / دورنگار: ۶۶۴۸۰۸۸۲

فرهنگ لغات و تعبیرات

(بررسی جنبه‌های ادبی و بلاغی دیوان ظهیرالدین فارابی)

تالیف: دکتر علی نجفی

ناشر: انتشارات آوای نور

صفحه آرا: منیرالسادات حسینی

چاپ: سوم ۱۳۹۶

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۲۳۳-۴

قیمت ۱۸۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۹
بخش ۱: ترجمه واحوال ظهیر الدین فاریابی.....	۱۳
بخش ۲: بررسی جنبه‌های ادبی و بلاغی دیوان.....	۲۷
بخش ۳: امثال و حکم دیوان.....	۴۷
بخش ۴: فرهنگ لغات و اصطلاحات.....	۵۷
فهرست منابع.....	۲۱۵

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تقدیم به روح پر فتوح برادر شهیدم محمد
نجفی که پدکر مطهرش در مرداد ۹۴ پس از ۲۹
سال به وطن اسلامی برگشت و در کنار مادرمان
آرام گرفت.

مرا خود از هنر خویش نیست چندان بهر
تمتعی که من از فضل خویشتن دیدم
بسنای عمر خرابی گرفت چند کنم
ز رنگ و بوی کسان خانه هوس آباد

قصیده هفدهم دیوان

پیشگفتار

دانش را با نوشتن به بند بکشید، آنچه حفظ شود بگریزد و آنچه ثبت شود برقرار ماند.
(حضرت علی علیه السلام)

اهمیت فرهنگ و فرهنگ نویسی برهیچ کس پوشیده نیست، یکی از راههای جبران مشکلات فرهنگ و فرهنگ نویسی تهیه و تنظیم فرهنگ لغت مجزا برای یکایک آثار بزرگان و ستارگان درخشان ادب فارسی است.

تا وقتی لغات و ترکیبات و تعبیرات زبان فارسی که درمتون نظم و نثر پراکنده است، گردآوری و منظم نگردد نمی توان یک فرهنگ لغت جامع و کامل برای زبان فارسی در دست داشت. از این جهت برکسانی که در زبان و ادبیات فارسی به بحث و تحقیق می پردازند لازم است که هرمتنی را که مورد مطالعه و تحقیق قرار میدهند، لغات آن را جمع آوری و مرتب کنند، تا در آینده مأخذ و منابع فرهنگ نویسان بیشتر و کاملتر باشد و باسانی بتوانند از آنها استفاده کنند. زیرا تحقیق موردی دیوانها سبب دقت بیشتر در حل شدن غوامض متون ما می گردد.

آنچه در عرف اهل علوم و فنون، اصطلاح خوانده می شود، تعبیر خاصی است که برای رساندن معنای خاصی وضع شده، یا در اثر کثرت کاربرد در هر علم و فن، به تدریج معنای خاصی از آن اراده شده و حالت اصطلاحی یافته است.

مفاهیم اصطلاحی نیز مانند مفاهیم لغوی کلمات، یا با قصد و اراده وضع می شود؛ و یا واژه ای به تدریج معنای لغوی خود را از دست می دهد و در یک علم جنبه اصطلاحی می یابد؛ البته معنای اصطلاحی واژه، عموماً با معنای لغوی آن متناسب است.

اما واضح است که جستجو، استخراج، توضیح معنی همه اصطلاحات و تعبیرات، دانش وسیع، همتی عالی و فراخ و خاطری فراغ می طلبد که بنده هرگز مدعی بر خوررداری از آنها نیستم. اما این قدر هست که مهم ترین این اصطلاحات را که کاربرد بیشتری در دیوان ظهیر فاریابی داشته اند، گردآورده و با استناد به ابیات دیوان، توضیح و تبیین نمایم و مشکلات و نوادر لغات را باز نمایم و این تلاش شاید بتواند پژوهشگر را از مراجعه به منابع متعدد برای یافت و دریافت آنها که گاه موجب سردرگمی وی می شود

تا حدودی یاری نماید و بی نیاز گرداند. هر چند در این مجموعه غرض معرفی جایگاه و پایگاه شاعر، زدودن غبار گمنامی یا کمنامی، حل مشکلات، غوامض لغات، ترکیبات، تعبیرات، نوادر لغات و جنبه‌های بدیعی و بلاغی شاعر نامدار قرن ششم ظهیر فاریابی است.

اگر چه او شهرت چندانی ندارد و همواره او را از شاعران درجه دوم می‌دانند ولی به دلیل امتیازی که در برخی وجوه شعرش وجود دارد قابل توجه و بررسی بیشتری است. او هموارگر راه شعرای پس از خود مخصوصاً سعدی شیرازی است. شاید یکی از دلایلی که ظهیر را و شعر او را دچار ابهام کرده است، دردسترس نبودن یک دیوان منفتح و در کمال نفاست با چاپ مناسب باشد.

شیوه خیال پردازی، تصویرسازی و مضمون آفرینی، زبان نه چندان ساده و سهل، کثرت استفاده از صنایع ادبی و برخی دیگر از خصوصیات شعری باعث شده است که عامه خوانندگان در بهره گیری مستقیم از شعر و بیان بدیع او دچار اشکال شوند با این دلایل ضروری به نظر رسید که دیوان ظهیر از جهت لغات و ترکیبات و صنایع بدیعی به صورت یک فرهنگ منظم و مرتب در اختیار خوانندگان قرار گیرد و موانع سد راه آشنایی مردم و همه ادب دوستان با این شاعر از پیش پای برداشته شود تا این فرهنگ لغت حلقه پیوند واسطه العقد آشنایی علاقمندان شمرده شود.

بدیعی است تفحص در صحت و سقم انتساب اشعار به ظهیر و نیز اختلاف نسخ و اشتباهات چاپی دیوانهای موجود خارج از دایره این مجموعه است. ولی در انجام این مهم تا آنجا که در استطاعت داشته‌ام از دقت و موشکافی و استفاده از نسخه‌های موجود و در دسترس قصور نشده و از بهترین و مطمئن ترین کتب موجود بنا به آگاهی خودم بهره گرفته‌ام. اگر چه آنچه پیش روی شماست خالی از اشکال نبوده و آنچه آن را تکمیل می‌نماید نظرات و پیشنهادات ارزنده اساتید فن است.

مبنای کار ما در این مجموعه دیوان ظهیر با تصحیح و مقدمه و مقابله تقی بینش است، هر چند ایشان نیز در انتساب برخی اشعار به وی تردید دارند.

در این راه با سختی‌ها و مشکلات فراوان مواجه بوده‌ام و چه بسا برای پیدا کردن معنی واژه یا ترکیبی روزها و بلکه هفته‌ها تلاش کرده‌ام و برای یافتن معنی آنها از فرهنگ‌های یاری جسته‌ام و گاهی که معنی واژه‌ها و ترکیبات در هیچکدام از فرهنگ‌های که در دسترس داشتم پیدا نمی‌شد؛ از تعابیر تازه و بدیع و نوادر لغات خود شاعر بوده، که در

اغلب موارد به بن بست رسیده‌ام، با توجه به کاربرد واژه یا تعبیر با تلاش و تتبع به معنی مناسب آن پرداخته‌ام و در مواردی هم ناگزیر با حدس و یا استنباط خود معنایی مناسب با توجه به متن ارائه شده است که شاید خالی از اعمال سلیقه فردی نیست. دقایق شعری ظهیر، بطور ارائه جداگانه در بخشی مجزاً مرتب گردیده است.

بطور مفصل شرح حال ظهیر، نظر بزرگان و تذکره نویسان راجع به او، دوره ظهیر از لحاظ رواج انواع شعر فارسی اختصاصات مهم شعری دوره او، و مختصات شعری و سبکی او و تتبع شعر از دیوان او مطرح گردیده است.

امثال و حکم دیوان ظهیر در بخش مجزاً بصورت الفبایی مرتب گردیده، در مواردی هم که ابهام و یا نیاز به معنی ترکیبی بوده است، در پاورقی با ذکر شماره، توضیح لازم ثبت گردیده است.

سعی شده در جلوی معنای هر کلمه مأخذ نیز ذکر گردد. هر چند منابع و مأخذ مورد استفاده از جهت حفظ امانت، تماماً ذکر گردیده اند.

علاوه بر اختصاص بخش جداگانه‌ای به «بحث در جنبه‌های ادبی و بلاغی دیوان» در هر جا که ضرورت داشته مسایل بدیعی و بلاغی در بخش «لغات و اصطلاحات» نیز بر حسب مورد توضیح داده شده است.

برای اینکه این مجموعه خسته کننده نباشد و حجم کتاب زیاد نشود فقط از اشعار ظهیر فاریابی به عنوان شاهد استفاده نموده‌ام.

سعی بر آن بوده که تمام لغات و اصطلاحات بررسی و معنی گردد اذعان دارم که خالی از کمی و کاستی نیست.

موجب امتنان خواهد بود اگر ادب دوستان اشکال‌های سطور را تذکر داده تا در حدّ توان نسبت به رفع نقص اقدام گردد.

آنچه در این مجموعه آمده مسلماً تمام لغات دیوان نیست بلکه تقریباً تمام لغات و ترکیباتی است که نیاز به توضیح داشته و یا کلمه‌ای که در معنی اصطلاحی خاصی بکار رفته است، تنها معنی کلمه در بیت مورد نظر ذکر گردیده و از توضیح دیگر معانی لغت حدالامکان اجتناب شده است. برای هر لغت یک شاهد مثال از دیوان ذکر شده و در بقیه موارد که ضرورتی در آوردن شواهد دیگر نبوده است، سعی گردیده که کاربرد کلمه یا ترکیب با ذکر شماره صفحه مشخص شود.

پیشگفتار ■ ۱۳

بر خود فرض می‌دانم از مدیر محترم انتشارات آوای نور و سرکار خانم حسینی و دیگر همکاران ارجمندشان سپاس قلبی خود را ابراز دارم و موفقیت آنها را از خدای متعال خواهانم. امید است پیوسته در راه نشر معارف و دانش‌های بشری موفق باشند.

دکتر علی نجفی ۱۳۹۴

